

FATİH SULTAN MEHMED HAN

Editör

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

FATİH SULTAN MEHMED VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İstanbul 2018

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 32

Fatih Sultan Mehmed Han

Editör: Prof. Dr. Fahameddin Başar

Bilim Kurulu

Prof. Dr. M. Fatih Andı, Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, Prof. Dr. Nihat Öztoprak

ISBN 978-605-2386-14-9

e-ISBN 978-605-2386-13-2

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları

Zeyrek Mahallesi Büyükkaraman Cad. No: 53 Fatih / İstanbul

Tel: 0212 521 81 00

Faks: 0212 521 84 84

Web: www.fsm.edu.tr

E-Posta: yayinevi@fsm.edu.tr

Yayınevi Sertifika No: 33542

İstanbul, Haziran, 2018

Genel Yayın Yönetmeni: Lütfü Kılınç

Tasarım: Öğr. Gör. Mustafa Eren, Emre Ak, Zeynep Küçüker, Hasan İygi

Kapak Görseli

Şiblizâde Ahmed tarafından 1480'li yıllarda yapılmış Fatih Sultan Mehmed minyatürü (TSMK, H.2153, 10a); Arka kapak: Fatih Sultan Mehmed'in tuğrası (Ferman ve belgelerden hareketle Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı)

Baskı: Aktif Matbaa ve Reklam Hiz. San. Tic. Ltd. Şti.

Söğütlüçeşme Mahallesi Halkalı Cad. No: 245/1A Küçükçekmece/İstanbul

Tel: 0212 698 93 54-55 Web: www.aktifmatbaa.com E-posta: aktifajanda@gmail.com

Matbaa Sertifika No: 13978

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi CIP

Fatih Sultan Mehmed Han / editör Fahameddin Başar -

İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2018.

570, [21] s. ; 24 cm. – (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 32)

ISBN 978-605-2386-14-9 / e-ISBN 978-605-2386-13-2

I. II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed), Osmanlı Padişahı, 1432-1481

I. Başar, Fahameddin II. Dizi

DR501/.F38 2018

956.101521092/FAT 2018

Copyright © Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018

“*Fatih Sultan Mehmed Han*” kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitabın yayın hakkı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt yöntemiyle veya başka bir yöntemle çoğaltılamaz, bir veri muhafaza sisteminde saklanamaz veya iletilemez. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

FATİH SULTAN MEHMED DÖNEMİ ULEMASI VE İLİM HAYATI

Mehmet İPŞİRLİ*

Osmanlı sultanları içerisinde Fatih Sultan Mehmed, ilme ve âlimlere verdiği değer, teşkil etmiş olduğu kurumlar ve temsil ettiği zihniyet ile müstesna bir yere sahiptir. İstanbul'un fethinden hemen sonra küçük cihadi tamamladık şimdi sıra büyük cihada geldi sözleriyle çok kapsamlı, çok yönlü bir faaliyet programının müjdesini vermişti. Bu söz, daha önce bin yıl Bizans'ın ve Hıristiyanlığın görkemli merkezi olan Konstantinopolis'i, Osmanlı'nın ve İslâmın payitahtı yapmak gayret ve cihadi idi. Nitekim o günden itibaren padişah ve devrin devlet erkânı bu konuda başarılı gayretler sarfettiler.

Fatih döneminde Osmanlı devlet teşkilatında seyfiye ve ilmiye meslek olarak belirginleşmeye başlamış, daha sonra da kalemiye teşekkül etmiştir. İlmiye, klasik ve yerleşmiş İslâmî eğitim kurumu olan medrese programını usulüne uygun şekilde tahsilden sonra Osmanlı Devleti'nde hukuk, eğitim, başlıca dinî hizmetler ve nihayet merkezi bürokrasinin kendi sahaları ile ilgili önemli bazı makamlarını dolduran müslüman bilginlerden oluşan bir meslek grubu haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde başlayan daha sonra özellikle Fatih döneminde kurumsallaşarak en güzel meyvelerini veren bazı uygulamalar olmuştur. Bunların başında bilginlerle istişare keyfiyeti gelir. Bu uygulama bir nevi yarı resmî bir istişare meclisi halini almıştır. Erken dönemde ulema fiilen Dîvân-ı Hümayun üyeliği, yani vezirlik, veziriâzamlık, kadıaskerlik, defterdarlık, nişancılık gibi merkezi bürokrasinin önemli makamlarına tayin edilmiştir.

Bu uygulamanın en güzel misali Çandarlı ailesinden yetişenlerin kariyerlerinde görülmektedir. İstanbul'un fethine kadar takriben birbuçuk asır ilim ve idarede Osmanoğulları'nın yanında ve hizmetinde Çandarlılar görülmektedir. Hemen hepsi medreseden yetişen aile fertleri önce kadılık ve kadıaskerlik

* Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi

daha sonra da vezirlik ve veziriazamlık olmak üzere en üst mevkilerde bulunmuşlar, askerî, ilmî ve idarî müesseselerin teşkilinde fikren ve fiilen çalışmışlardır. Osmanlılar'da ilk ilmiye ve vezir ailesi olan Çandarlılar'a Fatih'in indirdiği darbeden sonra nüfuz ve gücü kırılmıştır.

Osmanlı'da erken dönem ilim hayatını canlandıran en önemli uygulamalardan birisi şüphesiz ilim tahsili veya tedrisi (talebelik veya hocalık) için yapılan seyahatlerdir. Bunun, İslâm dünyasında çok köklü bir yeri ve geleneği bulunmaktadır.

Bu tür ilmî seyahatler 16. yüzyıldan itibaren giderek seyrekleşmiştir. Bu ilmî hareketliliğin önemini kaybetmesi Osmanlı ilim hayatındaki duraklamanın ana sebeplerinden birisi olduğu söylenebilir. Ayrıca hükümdarların tanınmış âlimleri başkentlerine davet etmesi, savaş kazandıklarında o bölgenin ve ülkenin tanınmış bilim ve sanat insanlarını kendi ülkelerine getirmeleri İslâm dünyasında yerleşmiş bir gelenek idi. Bu konuda Fatih'in çok gayretli olduğu bilinmektedir. Kendisini Bizans ve Roma'nın varisi gören, Büyük İskender'i örnek alan Fatih, cihangir ve cengâverliği yanında yetişmesi, hocalarıyla münasebeti, ilim anlayışı, saltanat ve yönetim uslubu ile hükümdarlık telakkisine önemli katkı sağlamıştır. Nitekim Makyevelli *Hükümdar* adlı eserinde mutlak iktidar anlayışına Fatih'i örnek olarak göstermiştir.

Hayatı harp meydanlarında fütihat ile geçen Fatih'in ilimle ne kadar ilgilendiği meşgul olabileceği sorusu akla gelebilir. Ancak, onun bütün seferlerine çok sayıda güzide ilim erbabının katıldığı, gerek yol boyunca, gerekse dinlenme mahallerinde devamlı ilmi tartışmaların yapıldığı, Fatih'in bunları zevkle takip edip, sorular sorduğu, muhasara ve fetih günlerinde sık sık toplanan harb meclislerinde birçok ulemanın yer aldığı, onların görüşlerinden istifade ettiği bilinmektedir. Böylece içerisindeki ilim tutkusunu tatmin etmiştir. Devrin âlimlerinin biyografilerinde katıldıkları seferlerle ilgili bilgiler bu konuda fikir vermektedir. Kendisinden önceki Osmanlı padişahları özellikle babası II. Murad da bilginlere büyük değer vermiş ancak Fatih'in bu konudaki yaklaşımı, anlayışı çok daha sistemli ve derin olmuştur.

Fetihden sonra şehre girince, zaman geçirmeden orduda bulunan ilim adamlarıyla görüşüp eğitime ara vermeden devam etmelerini istemesi, Fatih Külliyesi tamamlanıncaya kadar Ayasofya'da ve Zeyrek kilisesinde bulunan bazı oda ve mekânların ilim tahsili için tahsis edilmesi önemli bir teşebbüstür.

Fatih dönemi ilim hayatına damgasını vuran özellik ilmî münazaralardır. Aslında bu usulün İslâm dünyasında çok köklü ve yaygın bir geleneği vardır. Fatih dönemine bu açıdan bakıldığında sistemli bir gelişmenin yaşandığı gö-

rülecektir. Burada genç padişahın şahsiyeti önemli rol oynamıştır. Fatih sadece İslâm ile ilgili değil, çeşitli düşüncelere, mezheplere, Hıristiyanlık akaidine ait konulara da ilgi duymuş, ilmine güven duyduğu ulema arasında bunların tartışılmasından büyük bir haz almış, bazan sadece izlemek veya bir tarafa meyletmekle yetinmeyip fiilen kendisini ilmi tartışmanın içerisinde bulduğu olmuştur.

İslâm dünyasında metafizik konulardaki en ciddi tartışmalarından birisi şüphesiz, Gazali'nin (ö. 1111) filozoflara cevap olarak yazdığı *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eseri ile ona cevap yazan İbn Rüşd'ün (ö. 1198) *Tehâfütü't-tehâfüt* adlı eseridir. Ortaçağ İslâm ilâhiyatının bu çok meşhur ve seviyeli tartışma konusunu Fatih tekrar gündeme getirerek devrinin tanınmış âlimi Hocazade Muslihiddin Efendi (ö.1488) ile Alaeddin Tusî'den (ö.1482) Gazali'nin ve İbn Rüşd'ün görüşlerinin yeniden değerlendirmelerini istemiştir. Sonunda, Gazali tezini savunan Hocazâde'nin tahlil ve değerlendirmeleri üstün gelmiştir. Prof. Mubahat Türker (Küyel), Gazali, İbn Rüşd ve Hocazâde'nin Tehafüt'lerini insan, ilahiyat ve mucize konularını; Allah'ın zatı, Allah ile âlem arasındaki münasebet ve evren hakkındaki meseleler bakımından değerlendiren bir doktora çalışması yapmıştır.

Fatih'in her zaman metafizik konuların tartışılmasından büyük keyf aldığı bilinmektedir. Molla Zeyrek, Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda Seyyid Şerif el-Cürcânî'den daha faziletli olduğu iddiasında bulunduğu, bunun üzerine padişahın Bursa Sultâniye (Yeşil) Medresesi müderrisi Hocazâde Muslihuddin Efendi'yi İstanbul'a davet ederek onunla tartışmasını istediği belirtilir. Padişahın huzurunda bir hafta kadar devam eden tartışma, Osmanlı ilim ve kültür hayatı bakımından dikkat çekici olduğu gibi Molla Zeyrek'in şahsiyetini tanıma açısından da önemli unsurlar içerir. Bu iki âlim arasında "burhân-ı vâhid" konusunda yapılan münazaraya devrin âlimleri oturarak, Vezir Mahmud Paşa ayakta durup çeşitli hizmetler ifa ederek katılmıştır. Tartışma sadece karşılıklı konuşma şeklinde geçmeyip her iki taraf görüş ve delillerini içeren birer risâle de yazmıştır. Altıncı günü padişah tartışmanın bu şekilde sonuçlanmayacağını anlayınca iki tarafın yazdıklarının birer nüshasını birbirine verip önceden hazırlanmalarını istedi. Hocazâde çalışmasının bir nüshasını verdiği halde Molla Zeyrek kendi metninin yedeği olmadığını bildirince Hocazâde kendi metninin arka yüzüne Zeyrek'in risâlesini yazabileceğini belirtti. Bunun üzerine padişah latife yaparak Hocazâde'ye istinsah sırasında dikkatli olup hata yapmamasını söyleyince Hocazâde, istinsah hatalarının risâlenin aslındaki hatalar kadar olmayacağını ifade edip Fatih'in latifesine karşılık verdi. Sonunda mecliste hazır bulunanlar ve hakem olarak Molla Hüsrev, Hocazâde'nin görüşlerini tercih

edince Molla Zeyrek çok üzüldü. Padişah, muhtemelen Molla Zeyrek'in mağrur ve sert tavrını da göz önüne alıp ders verdiği medresedeki müderrisliğe Hocazâde'yi getirdi. Dost ve arkadaşları tartışmanın seyrini sorduklarında ise Molla Zeyrek, Hocazâde'nin tevhid konusunda hak yoldan çıktığını, onu bu hususta ikna etmek için kafasına vurduğunu, sonunda Tevhidi itiraf ettiğini, Molla Hüsrev'in ise onu müdafaa etmeye devam ettiğini söylemiştir. *Şakaik*'te yer alan bu hadise Molla Zeyrek ile Molla Hüsrev-Hocazâde ekipleri arasında ciddi bir rekabetin olduğu ve Molla Zeyrek grubunun tasfiye edildiğini göstermektedir. Nitekim Molla Zeyrek görevinden alınca Bursa'ya dönüp oraya yerleşti. Bir süre geçimini sağlamakta zorluk çekti. Oturduğu mahallede Hoca Haşan adlı bir komşusu günlük ihtiyacı olan 20 akçeyi hayatı boyunca vermeyi taahhüt etti. Kaynaklarda, padişahın bir müddet sonra Molla Zeyrek'i kırmış olmaktan üzüntü duyup kendisine bir medrese vermek üzere onu davet ettiği, ancak Molla Zeyrek'in, "*Hoca Hasan sağ olsun, benim padişahım odur*" diyerek daveti kabul etmediği belirtilir.

Bizans ve Batılı tarihçiler II. Mehmed'in Fetih'ten sonra Hristiyanlıkla ilgilendiğini, hatta zaman zaman daha ileri giderek hayranlık duyduğunu iddia etmişlerdir. İstanbul Patriği Gennadius Scholarius'la ayrıca Patrik Manuel ile Hristiyan akaidine ait bazı konularda tartıştığını yazmışlardır. Ortadoks kilisesine göre afaroz edilmiş olarak ölenlerin cesetlerinin çürümeyeceğine dair inancı duyunca böyle bir mezarın açılmasını istediğini ileri sürmüşlerdir. Bütün bunlar samimi bir Müslüman olan ve metafizik konulara karşı yakın ilgi duyan Fatih'in merakından kaynaklanan misallerdir.

Fatih'in Hurûfî fikirleri merak etmesi ve hatta Fazlullah Hurûfî taraftarlarının bir ölçüde padişahı etkiledikleri, saraya kadar hülûl ettikleri söylenir. Bu gelişmeden tedirgin olan Mahmud Paşa, Sultan II. Muḥad devrinden beri şeyhülislam olan tanınmış bilgin Fahreddin-i Acemî'yi durumdan haberdar eder ve Hurûfîlerin fikirlerini dinleyip değerlendirmesi için bir toplantı tertipler. Fazlullah-i Hurufî taraftarlarını konağına davet edip, bir kenara gizlenen Fahreddin-i Acemî'nin onların fikirlerini dinlemesini sağlar. Gizlendiği yerden çıkan şeyhülislam onlarla fikrî bir münakaşaya girerek bütün fikirlerini çürütür, daha sonra sarayda padişahın huzurunda bir kere daha onları mağlup edip Edirne'de Üçşerefeli Cami'de halk huzurunda münazaraya davet eder. Orada, fikirlerinin tutarsızlığını, toplumda fitneye sebep olduklarını ortaya koyup ağır bir şekilde cezalandırılmaları için fetva verir.

Dinî, fikrî ve ictimai bilimlerde çok değerli gelişmelerin ve çalışmaların bu devirde kaydedildiği bilinmektedir. Fatih'in hocaları arasında bulunan aynı zamanda şeyhülislamlık yapmış olan Molla Hüsrev'in (ö.1480) fıkıh alanındaki

Gurerü'l-ahkâm'ına yazdığı meşhur *Düererü'l-hükkâm* adlı şerhi Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak yüzyıllarca okutulmuştur. Molla Gürani'nin *Gayetü'l-emânî fi tefsîri Seb'a'l-mesânî* adlı eseri ise değerli bir tefsir çalışmasıdır. Fikrî ve felsefî alanda kaydedilen gelişmeler bilhassa takdire değer niteliktedir. Hocazade, Alaeddin Tusî ve Hatibzade'nin önemli çalışmaları bulunmaktadır. Tarihçilik alanındaki gelişmeler ise alanında örnek çalışmalardır. Fatih'in bazı seferlerine katılmış olan Tursun Bey'in (ö.1491'den sonra) *Tarih-i Ebü'l-feth*'i olayların görgü şahidi olan bir gözlemci tarafından kaleme alınmış mükemmel bir saltanat tarihidir. Yine bu dönemde Şükrullah'ın Mahmud Paşa adına yazdığı Farsça *Behcetü't-tevarih* adlı umumi tarihi, Karamanî Mehmed Paşa'nın *Tarih*'i, Enverî'nin *Düstürname*'si, Kıvamî'nin *Fetihnâme*'si, Sarıca Kemal'in *Selâtinâme*'si, yine devrin olaylarına bizzat şahid olan Kritovulos'un *Tarih*'i başlıca eserler olarak zikredilebilir.

Fen bilimlerindeki çalışmalar da dikkate değer niteliktedir. Ali Kuşçu'nun (ö. 1474) Fatih'in daveti üzerine Osmanlı ülkesine gelmesiyle matematik ve astronomide büyük bir canlılık yaşanmıştır. Timur'un torunu Uluğ Bey ve Kadızade'den dersler alan ve Semerkant'ta çok başarılı çalışmalar yapan Ali Kuşçu daha sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a intisap edip onun elçisi sıfatıyla Fatih'e gelmiştir. Fatih bu parlak bilgini İstanbul'a davet etmiş, nihayet geçici diplomatik görevini tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmiştir. Dönemin büyük âlimi Hocazade ve başka bilginler tarafından Üsküdar'da karşılanmış, kadırğa ile karşıya geçerken med ve cezr olayları üzerine ilmî bir tartışmaya girişerek o kısa yolculuğu bile değerlendirmiştir. Fatih kendisine günde 200 akçe ile Ayasofya müderrisliğini tevcih etmiştir. *Risale fi'l-hey'e* adlı farsça eserini Fatih'e sunmuştur. Ali Kuşçu Matematik-Astronomi, Kelam, Usûl-i fıkıh ve Dil-Gramer üzerine birçoğu şerh ve haşiye şeklinde eserler yazmıştır.

Bu alanda değerli katkılar sağlayan bir diğer isim de İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa (ö. 1486)'dır. Esas edebi kişiliği ile tanınan bu değerli bilgin padişah huzurunda çeşitli münazaralara katılmış, özellikle Ali Kuşçu ile açılardan hesaplanması ve gezegenlerle ilgili tartışmaları çok önemlidir. Çekemeyen kimselerin tezviri ile habse atılmış ise de bilginlerin girişimleri ve sert tepkileri üzerine affedilmiştir. Çeşitli ilim ve fenlerde uzman olan Sinan Paşa bu alanlarda eserler yazmıştır.

15. yüzyıl hekimlerinden Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Fatih'e ithaf ettiği *Cerrahiyye-i İlhaniyye* değerli bir tıp kitabı olup hasta, ameliyat ve cerrahî alet minyatürleri ile süslenmiş bir eserdir. Esas itibarıyla bir mutasavvıf olmakla birlikte bu dönemde tıp alanında eser veren tartışmalara katılan bir

diğer isim ise Akşemseddindir. Onun *Maddetü'l-hayat* adlı eserinde önemli fikirler ortaya konulmuştur.

Fatih Medreseleri

Fethi müteakip İstanbul'da bilim faaliyetlerinin derhal başlaması için bazı kiliselerin ve Ayasofya'daki odalarının medreseye çevrildiği, bu arada asil külliyesinin inşası için de çalışmalara başlandığı bilinmektedir. Bugün kendi adıyla anılan semtte 1463 yılında külliyenin inşasına başlanmış, sekiz sene sonra 1471'de tamamlanmıştır. Külliyenin, özellikle medresenin plan, program ve teşkilatının hazırlanmasında özellikle devrin iki tanınmış siması Mahmud Paşa ve Ali Kuşçu'nun büyük emekleri olmuştur. Fatih külliyesi Cami, sekiz Şahn ve sekiz Tetimme Medreseleri, Tabhane ve İmaret, Darüşşifa, Darü'ttâlim, Kervansaray ahırları, Fatih ve zevcesi Gülbahar Sultan Türbeleri vs. olmak üzere birçok birimden oluşmaktadır. Sahn-ı Seman, Medaris-i Semaniye adlarıyla da anılan Fatih Medreseleri, dördü Akdeniz, dördü de Karadeniz tarafında yer almış, eğitim programının ağırlığını tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm dersleri oluşturmuştur. Sahn-ı Seman medreselerine öğrenci yetiştirmek üzere Tetimme Medreseleri ise Sahn Medreselerinin arkasında yer almakta idi. Tetimme'de okuyanlara suhte, Sahn'da okuyanlara danışmend denilirdi. Sahn Medreselerinin herbirinde ondokuz oda ve bir dersane mevcuttu. Her medresede müderrise ve yardımcısı olan muide, birer oda tahsis edilmiş, ayrıca medreseyi gözeten kayyım ve temizliği ile ilgilenen farraşa da birer oda ayrılmıştı. Geriye kalan onbeş oda danışmendlere tahsis edilmişti. Böylece Sahn Medreselerinde toplam 120 danışmend kalmakta idi. Bunların dışında haricden medreseye devam eden nehârî talebelerin bulunduğu da bilinmektedir. Tetimme'de okuyan talebe (suhte) sayısı daha fazla idi.

Bütün bu konularda en güvenilir kaynak şüphesiz Külliye'nin vakfiyesidir. Külliyyeye ait Arapça ve Türkçeye çevrilmiş çeşitli devirlere ait farklı vakfiyeler bulunmaktadır. Arapça metin ile tercümesi aynı olmayıp tercüme bir takım ilaveler, bazı açıklama ve yorumlar ihtiva etmektedir. Vakfiyede müderrislerin maaşları, aranacak şartlar, takip edilecek usul vs. hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca Külliyenin 1489-1490 tarihine ait yıllık muhasebe blançosu da gelir ve giderleri, yıllık gelir fazlası (zevaid-i evkaf) ve işleyişi hakkında sıhhatli bilgi vermektedir. Nitekim bu muhasebe defterinde yıllık 1.535.536 akçelik toplam gelirden 314.230 akçesi Sahn Medreselerine tahsis edilmişti. Sekiz medreseden her birinde müderrise 50-80, muide 5, talebeye 2'şer, kapıcı, temizleyici ve süpürücüden (bevvab, farraş ve kennas) her birine ikişer akçe yevmiye verilmekte idi. Darüşşifâda ise otuz civarındaki kadrodan yarısı tabib,

cerrah (operatör) ve kehhal (göz doktoru) olarak tıbbî personele, diğer yarısı ise kâtip, vekilharç, kilarî, kayyım, bahcevan vs. olarak hizmetli personele tahsis edilmiştir. Darüşşifâ'nın yıllık malzeme gideri 72.000 akçe idi. Bilhassa Medrese personeli ve talebelerine hizmet veren imarette ise 45 hizmetli görev yapmaktaydı. İmaretin malzeme masrafı ise 461.417 akçe idi.

Fatih Medreseleri kurulduğu günden 20. yüzyıl başlarına kadar ülkeye onbinlerce ilim adamı, bürokrat ve maliyeci yetiştirmiştir. Bunlardan en tanınmış olanların hayat hikâyeleri *Şaka'ik-i Numaniye ve zeyilleri*'nde kaydedilmiştir. 15-16. yüzyıllarda bu medreselerde müderrislik yapanların kısa hayat hikâyeleri Cahid Baltacı tarafından verilmiştir. Ancak İslâm eğitim tarihinde ders ve icazet alınan hocanın çok önemli olduğunu hatırlamak gerekir. Asıl gelenek bunun üzerine tesis edilmiştir. Medrese ondan sonra gelmektedir. Nitekim bu gerçek icazetname denilen mezuniyet vesikalarından anlaşılmaktadır. Burada hoca silsilesi ve okunan dersler ve bu derslerde takip edilen kitaplara temas edilir. Bu anlayış bu günkü sistemden farklıdır.

Fatih Medreselerinin öncü rolü ve önemi incelenirken Fatih Camii'nin eğitimdeki rolü unutulmamalıdır. Mehmet Akif bunu "İlme basarak Allah'a yükselme" yani külliyeyi bir bütün olarak alıp haricden gelen talebenin Fatih Medreselerinde okuyup sonra camide özel dersler alarak ve ibadetini yaparak Allah'a yükselmesi olarak şiirinde yorumlamıştır. İslâm dünyasında Mescid-i Nebevi ibadet yanında eğitim ve öğretim için de etkili bir şekilde kullanılmış, bu örnek alınarak, Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı'dan bugüne kadar hiç inkıtâa uğramadan bütün İslâm dünyasında devam etmiştir. Bu eğitim hoca ile talebe arasında bire bir olduğu gibi çoğu kere "halka" yarım daire şeklinde de olabilmektedir. Bu alternatif değil tamamlayıcı bir eğitim faaliyetidir. Genellikle selatin camilerde "dersiam" denilen yetkili ilim adamları bütün topluma hitap eden dersler verirlerdi. Osmanlı döneminde Fatih Camii ile Bayezid Camii'nin bu anlamda özel bir konumu vardır. Kuruluşlarından beri yoğun bir iskân ve aile muhitinde yer aldığından bu iki selatin camide namaz dışında ders halkaları, toplantılar, medrese imtihanları, ilmiye ile ilgili tahkikat ve özel toplantılar, askerinin ve gayri memnun bazı zümrelerin kıyam toplantıları Osmanlı asırları boyunca hep devam etmiştir.

Enderun

Geleneksel medrese eğitimi dışında Fatih Sultan Mehmed zamanında gerçek benliğine kavuşan, hatta bazılarında göre bizzat Fatih tarafından teşkil edilen bir diğer eğitim kurumu da Enderun'dur. Medresenin geleneksel karakterine mukabil Enderun özgün bir Osmanlı kurumudur.

Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu niteliğini taşır. Daha ziyade askerî ve idarî yöneticilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bu vasfı ile resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi idarî ve siyasî hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur. Enderun'un II. Murad veya Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde açılmış olduğu şeklinde iki ayrı görüş ileri sürülmekteyse de Sultan Murad zamanında Edirne Sarayı'nda teşkil edildiği, ancak gerçek teşkilâtına Fatih döneminde kavuştuğu söylenebilir. Böyle bir kurumun teşkilinde esas hedef, askerî temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli idareci-kumandan yetiştirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürlerle mensup kitlelerini idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmektir. Devlet gayri mütecânis bir sosyal yapıya sahip olduğundan böyle bir eğitim kurumu için ırk veya kan bağı yerine kültür ve disiplin temel prensipler olarak benimsenmiş, kadrolar bu anlayış içerisinde yetiştirilmiştir.

Genellikle aileleriyle hiçbir ilgileri kalmayan, devşirme yoluyla sağlanmış çocukların Enderun'a alınmadan önce belli bir alt eğitimden geçmiş olmaları gerekiyordu. Hıristiyan ailelerden devşirilen çocuklar öncelikle Müslüman Türk aileleri yanında Türkçe'yi, İslâmî esasları ve âdâbı öğrenir, daha sonra değişik mekânlarda bedenî ve ruhî kabiliyetlerini geliştirecek dersler ve tâlimler görürlerdi. Bunlara "acemi oğlanları" denilirdi. Bunlar belirli tâlim ve terbiyeden sonra "çıkma" adıyla ayrılarak çeşitli askerî birlikler içerisine dağıtılır, üstün yetenekli olanlar ise daha yüksek seviyede bir eğitime tâbi tutulmak üzere Enderun'a alınır.

Enderun'daki eğitim Büyük ve Küçük odalar, Doğanlı Koğuşu, Seferli-Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda olmak üzere yedi kademe üzerine kurulmuştu. Buradaki eğitimi sonuna kadar götüremeyen iç oğlanlar ara sınıflardan aynı şekilde çıkma adıyla ayrılarak çeşitli askerî birliklere katılırlardı.

Enderun'da İslâm dini ve kültürü, Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri görür, güreş, atlama, koşu, ok çekme gibi spor tâlimleri yaparlardı. Bu odalarda okuyanlar "dolama" denilen bir çeşit cübbe giydikleri için bunlara "dolamalı" denilirdi. Gençler yaklaşık on beş yaş civarındaydı. Buralarda disiplini sağlayan, gençlere çeşitli konularda yardımcı olan lalalar bulunurdu.

Kilerci Koğuşu Fatih Sultan Mehmed zamanında kurulmuştur. Buranın âmiri serkilârî-i hâssa idi. Padişaha yemek servisi yapmak bu koğuşun göreviydi. Burada bulunan iç oğlanları hükümdarın ve Harem-i Hümayun'un ek-

mek, et, yemiş, tatlı, şerbet gibi her türlü yiyecek ve içecek ihtiyacını hazırlar ve muhafaza ederdi. Saray odaları ve mescidlerinin mumları da bu koğuş tarafından temin edilirdi. Bunların sayıları otuz kadardı. Kilerci Koğuşu iç oğlanları çıkmalarında kapıkulu süvari bölüklerine girerlerdi.

Hazine Koğuşu da Fatih tarafından teşkil edilmiştir. Buranın âmiri hazinedarbaşı ve hazine kethüdâsı idi. Hazinedarbaşı sarayın en nüfuzlu görevlilerindendi. Sarayda hizmet gören, sayıları 2000 civarındaki “ehl-i hiref” denilen saray sanatkârlarının başı olduğu gibi Enderun hazinesi ve saraya ait mücevherat ve kıymetli eşyanın korunmasından da sorumluydu. Barış ve savaş zamanlarında padişahın yanından ayrılmazdı. Bu koğuşun mevcudu zaman zaman 150’ye kadar çıkmıştır. Buradan çıkma olduğunda gençler kapıkulu süvari bölüklerine, müteferrikalığa ve çaşnigirliğe girerlerdi.

Has Oda Enderun kademelerinin sonuncusu olup yine Fatih tarafından kurulmuştur. Has Oda’nın dört meşhur zâbiti has odabaşı, silâhdar, çuhadar, rikâbdar idi. Bunlardan sadece has odabaşının padişah huzuruna çıkma yetkisi olduğu *Fatih Kanunnâmesi*’nde belirtilmiştir. Has Oda’nın toplam mevcudu kırk civarındaydı. Has odalıların görevleri arasında Hırka-i Saâdet Dairesi’ni temizlemek, eşyasının bakımını yapmak, kandil gecelerinde öd ağacı yakmak, gülsuyu dökmek ve mukaddes emanetleri korumak gibi işler sayılabilir. Hünkâr müezzini, sır kâtibi, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, başçavuş gibi padişah hizmetinde bulunanlar da Has Oda mensupları arasından seçilirdi. Hareme bitişik Mâbeyn denilen odada bulunan Has odalılarından çıkma olduğunda bunlar kıdem durumlarına göre önemli görevlere tayin edilirdi.

Çalışma sistemi, programı ve işleyişi göz önünde tutulursa Enderun’un bir mektepten ziyade çeşitli hünerlerin, sanatların, idarî ve siyasî bilgilerin uygulamalı olarak öğretildiği, kabiliyetlerin tesbit edildiği bir kurs ve staj yeri olduğu söylenebilir. Enderun’u teşkil eden yedi oda ve koğuştaki çıkmalar, terfiler ve boşalan yerlerin doldurulmasında kesinlikle uyulan belirlenmiş kurallar vardı. Ancak padişahların sık olmamakla birlikte terfi ve çıkmalarda usul dışı uygulamaları da olmuştur.

Enderun sistemi, organik bağ içerisinde çeşitli kademeleri bulunan bir eğitim sürecine dayanır. Buradaki başarı büyük ölçüde kendi içindeki bütünlükten gelmektedir. Adaylar özel olarak teşkil edilmiş, belirli kurallara göre hareket eden gezici ekipler tarafından fizikî, bedenî ve ruhî özellikleri incelenerek seçilirdi. Bunların gönderilecekleri ailelerde de bazı vasıflar aranıyordu. Hazırlık sınıflarının bulunduğu saraylarda Türk ve İslâm kültürüyle ilgili derslerle bedenî kabiliyetleri geliştirecek spor dersleri esastı. Bu eğitim sisteminde başın-

dan sonuna kadar titizlikle riayet edilen ilkelerden biri çıkma idi. Başlangıçtan beri uygulanan bu usul Kanûnî devrinde geliştirilmişti ve hazırlık sınıflarından Enderun eğitiminin sonuna kadar geçen süre içinde başarı ve ilerleme göstere-meyenler buradan alınıp ordunun çeşitli kademelerine verilirdi. Böylece ancak fevkalâde başarı gösterenler eğitim süresini tamamlayabilirdi. Ayrıca oda ve koğuşlardaki sabit kontenjana göre belirli aralıklarla sayıyı azaltıp kabiliyetli yeni elemanlara yer açmak için de çıkma usulüne başvurulmuştur.

Enderun sisteminde önemle üzerinde durulan bir diğer ilke de kültürün etkili bir şekilde verilmesiydi. Çok değişik ırk ve dinî kökenlerden gelen genç-ler İslâm Türk kültürü içerisinde yetiştiriliyordu. Yabancı gözlemciler hazırlık ve Enderun eğitimi için seçilmiş gençlerden bahsederken Türkler'in kabiliyetli gördükleri kimseleri eğitmekten büyük bir zevk aldıklarını ve bu uğurda her türlü fedakârlığa katlandıklarını belirttikleri gibi, ayrıca seçim sırasında güzel yüzlü ve fizikî kusuru olmayanların tercih edilmesini de Türkler'deki "güzel bir yüzde kötü bir ruhun saklanamayacağı" inancına bağlamaktadırlar. Habsburg elçisi olarak 16. yüzyıl ortalarında Osmanlı ülkesine gelen Busbek mektupla-rında Batılılar'ın iyi yetiştirilmiş attan ve köpekten zevk aldığını, Türkler'in ise iyi eğitilmiş insandan büyük haz duyduklarını yazmaktadır.

Enderun eğitiminin temel prensiplerinden biri de disiplindi. Hazırlık ve Enderun eğitimine devam eden gencin her hareketinin ölçülü olması gereki-yordu. Özellikle Enderun'da akağalar kurallara uyma konusunda son derece sertti. En küçük kusur bile cezalandırılırdı. Verilen belli başlı cezalar falaka, uykusuz bırakma, yemeği kesme idi. Bu disiplin gençlerin sabırlı, her türlü meşakkate dayanıklı, saygılı, alçak gönüllü olmalarını sağladı. Yatakhaneleri koğuş şeklindeydi ve her sekiz on gencin arasında bir akağa yatağı bulunurdu. Pirinç ve et temel yiyeceklerdendi. Gençlerin fazla yemesine izin verilmediği gibi gıdasız kalmamasına da özen gösterilirdi. Gençlerin kabiliyetlerine göre her türlü makama ulaşabileceklerini bilmeleri onların prensiplere uymalarını sağlar ve çalışma azimlerini arttırırdı.

Enderun gençlerinin içinde bulunduğu çevre de onların bilgi ve görgülerin-in artmasına yardımcı oluyordu. Topkapı Sarayı asırlarca yoğun idarî, siyasî ve diplomatik faaliyetlere sahne olmuş bir merkezdi. Ülke dahilinden beyler-beyler, sancak beyleri, kadılar; müslüman ve gayri müslim devletlerden gelen diplomatik heyetler, elçiler; Dîvân-ı Hümayun üyeleri olan sadrazamlar, vezir-ler, kazaskerler hep bu sarayda yoğun faaliyet içerisinde bulunuyordu. Bu hu-sus Enderunlu gençlere engin bir görüş ve tecrübe sağlıyordu. Gerek merkezde gerekse eyaletlerde çeşitli seviyelerde hizmet gören vezirler, beylerbeyiler, san-cak beyleri ve diğer idarî görevliler genellikle bu kurumdan yetişmiş kimseler-

dir. Tayyazâde Atâ Bey ve Hızır İlyâs'ın eserlerinde saray ve Enderun hayatı ve burada oluşan kültür muhiti hakkında ayrıntılı bilgiler vardır. Özellikle Atâ Bey'in eserinde, Enderun'da yetişen ve değişik alanlarda görev yapan âlim, şair, devlet adamı, asker ve idarecilerin adları ve yer yer biyografileri verilmiştir.

Enderun, tamamen farklı metotlara ve hedeflere dayanan medrese ile karşılaştırıldığında birinci kurumun hedefine ulaşma açısından daha şanslı ve başarılı olduğu görülür. Medrese eğitimi, ilmiyeye mensup ailelerin çocuklarına tanınan imtiyazlar ve himayelerle içeriden zayıflarken Enderun'un sıkı bir disipline dayanan, başarı ve mahareti yükselmenin yegâne vasıtası yapan prensibi, kimseye bir ayrıcalığın tanınmadığı erken dönemde bu kurumu imparatorluğun en başarılı eğitim müessesesi haline getirmiştir. Nitekim Batılı birçok gözlemci ve uzun yıllar İstanbul'da kalmış elçiler medreseden ziyade Enderun eğitimiyle ilgilenmişler, en garazkâr olanları dahi takdirkâr ifadeler kullanmışlardır.

* * *

Fatih'in saltanatında teşkil edilen veya daha önce kurulmuş olan bazı ilmiye kurumlarının bu dönemde önemli gelişmeler kaydettiği bilinmektedir. II. Mehmed teşkilatcılığı ile ön plana çıkan bir padişahdır. O zihninde gelişip şekillenmiş olan cihan hâkimiyetine imkân sağlayacak bir teşkilatın kurucusu idi. Nitekim kendi adıyla anılan *Kanunnâme*'sinde bu amaca yönelik pek çok hüküm bulunmaktadır. Fatih devrinde devlet teşkilatında kaydedilen gelişmeler son derece önemlidir. Esasen Osmanlı müesseseleri hakkındaki sağlam bilgiler ancak Fatih döneminden itibaren başlamaktadır. Bu *Kanunnâme*'de kadılık, müderrislik, şeyhülislamlik, kazaskerlik, padişah hocalığı gibi ilmiye teşkilatı ile de ilgili konularda özlü ifadeler vardır.

Ordunun ve genel olarak askeri zümrenin (devlet memuru) hukuki davalarına bakmak, kaza ve yargı teşkilatını yönetmek ve ahengi sağlamak üzere I. Murad'ın saltanatı başlarında teşkil edilmiş olan kazaskerlik kurumuna ilk olarak Çardarlı ailesinden Hayreddin Paşa ve Ali Paşa, daha sonra da tanınmış âlimler tayin edilmiştir. Fatih döneminde Molla Gürani, Molla Hüsrev, Hocazade Muslihiddin, Mevlana Veliyyüddin, Hasan Samsunî, Ali el-Fenari Manisa Çelebisi kazasker olarak tayin edilmiş, saltanatının son yılında ülke topraklarının çok genişlemiş olması ve bir kazaskerin bütün ilmiye teşkilatıyla ilgilenmesinin mümkün olmayacağı görüşüyle Divan'da birden fazla vezir olduğu gibi, ayrıca beylerbeyilik, defterdarlıkta olduğu gibi Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olarak ikiye ayrılmış ve Rumeli'ye Molla Kastalanî, Anadolu'ya ise Hacı Hasan-zade tayin edilmişti. Müessesenin Fatih devrindeki teşkilatı ve işleyişi ve kaydettiği

gelişmeler konusunda yeterli bilgi bulunmaktadır. Ancak *Kanunnâme*'de teşrifatla ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Hukuki ve şer'i konularda kazaskere kendi adına geniş yetki verdiği görülmektedir.

Fatih devri tanınmış bilginlerin yanında çok ünlü şeyhlerin de yaşadığı bir devirdir. Fatih 1453 yılı baharında İstanbul'u muhasara etmek üzere ordusuyla Edirne'den yola çıkınca Akşemseddin, Akbıyık Sultan ve devrin diğer tanınmış şeyhleri de yüzlerce müridleriyle ona katıldılar. Nitekim Akşemseddin'in İstanbul'da bulunduğu zamanlar Zeyrek Camiinde kendisine ayrılan bir mahalde dersler verdiği; ayrıca uzman bir tabib olarak tıbda eserleri olduğu, bilinmektedir.

Sultan II. Murad'ın saltanatı başlarında 1425'te teşkil edilip tanınmış âlim Molla Fenari ilk olarak tayin edildiği şeyhülislamlık makamına Fatih döneminde üç tanınmış âlim tayin edilmiş olup ancak bu dönemdeki teşkilatı ve işleyişi hakkındaki bilgiler sınırlıdır.

Padişah hocalığı da bu dönemde belirgin hale gelen ilmiye kurumlarından. *Kanunnâme*'de bu konuda hükümler bulunmaktadır. Fatih'in birçok hocaları olmuş, eğitimi sırasında hocalarıyla kendisi arasında geçen olaylar halk arasında meşhur birer hikâye olmuştur. Özellikle Molla Gürani ile olan hoca-talebe ilişkisi çok ilgi çekicidir.

1444'de oluşan Haçlı tehlikesi karşısında tahta tekrar babasını davet etmiş, kendisi Manisa'ya gitmişti. İşte bu sırada Hocası Molla Hüsrev onun yanında Manisa'ya gitmiş, 1451'de tekrar hükümdar oluncaya kadar yanından ayrılmamıştı. Fatih'in yetişmesinde ve gerçekten tahta hazırlanmasında Manisa'da geçen 1446-1451 süresinin çok önemli rolü vardır. Hükümdarlığın ağır sorumluluğunu bir süre de olsa yaşamış olan genç hükümdar bütün vaktini hocalarıyla ve ilimle geçirmiştir.

Fatih'in hocaları aslında Molla Gürani ve Hüsrev'den ibaret değildir. Özellikle hükümdar olduktan sonra bazı değerli âlimleri "müderres-i sultanî" adıyla kendisine fahri hoca olarak seçmiştir. Diğer hocaları arasında Molla Hatipzade, Molla Hasan Samsunî, Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa, hoca olarak seçtiği âlimlerdendi.

İlmiye Aileleri

İslâm dininde ve toplumunda ilme ve erbabına verilen büyük değer sebebiyle ilmiye mesleğinin babadan oğullara ve torunlara geçmesi bir gelenek haline gelmiş ve neticede birçok köklü ailelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Gerek Emeviler, Abbasiler ve Fatımiler gibi müslüman-Arap devletlerde,

gerakse Karahanlılar, İran ve Anadolu Selçukluları ve Beylikler gibi müslüman-Türk devletlerinde bunun birçok örnekleri görülmektedir. Osmanlılar'da ise tanınan hususî imtiyazlar ile aileler çok daha farklı bir hüviyet ile ortaya çıkmış, belli bir süre sonra bir aileler arası akrabalık münasebetleri tesisi ile bir ilmiye ağı örülmüştür. İlmiye ailelerinde ilk imtiyaz II. Murad'ın Molla Fenarî (ö.1431) evladına bahsettiği hakla başlamıştır. Buna göre Molla Fenarî oğulları ve torunları müderrisliğe kırk akçe ile tayin olunurlardı. Daha sonra bu imtiyazların kapsamı genişletilerek diğer ilmiye ailelerine de verilmiştir.

Fatih tarafından teşkil edilen önemli bir ilmiye kurumu ise İstanbul kadılığıdır. 1453'te fetihden hemen sonra oluşmuş ve devrin tanınmış âlimi Hızır Bey ilk kadı, daha sonra Molla Hüsrev ikinci kadı olmuştur. 15. yüzyılın ikinci yarısında peş peşe çok tanınmış âlimlerin bu makamda bulunması İstanbul kadılığının itibarını artırmıştır. *Esmariü't-tevarih*, 857-1294 /1453-1877 tarihleri arasında bu makama mükerrer atamalar da dahil olmak üzere 420 civarında atanmış olan kadıların isimlerini, tayin ve azil tarihlerini vermektedir. Çok sıhhatli olmayan bu cedvel genel bir fikir vermektedir.

Başlangıçta bütün ilmiye bu arada İstanbul kadılığına atamaların da kazaskerin sadrazama teklifi, onun da padişaha arzı ve onaylanması şeklinde yapıldığı, 1481 kazaskerliğin ikiye ayrılmasından sonra İstanbul kadılığı Rumeli sınırları içinde olduğu için Rumeli kazaskerinin bu konuda yetkili olduğu bilinmektedir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren yüksek seviyeli ilmiye (Mevleviyet) tayinlerinin şeyhülislamın sadrazama teklifi şeklinde bir değişimin olduğu bilinmektedir. Ancak diğer tayinlerde olduğu gibi bazan padişahın Hatt-ı Hümayun ile re'sen sadrazama durumu bildirmesi tarzında tayinin olması da mümkündür.

* * *

*Fatih Kanunnâmesi'*nde büyük mevleviyetlerden olan İstanbul kadısı defterdarın önüne oturur ve beylerbeyilerle eşit olurdu. Ayrıca culus, kılıç alayı, cenaze, mevlit, bayram, sünnet düğünü merasimlerinde birinci derecede protokol arasında yer alırdı. Elkabı da "Akzâ kuzatü'l-müslimî..." şeklinde kadı elkabının gelişmiş şekli idi. Kıyafet olarak divan, merasim ve toplantılarda arkalarına ve başlarına giydikleri özel kıyafetleri vardı.

Taht kadısı, İstanbul efendisi, İstanbul mollası olarak ta anılan İstanbul kadılığı, genel ilkeleri itibariyle İslâm ve Türk kaza sistemine dayanmakla birlikte payitaht kadılığı olması ve ayrıca beylerbeyilik blunmadığından buradaki kadının sıfat ve vazifeleri hayli farklı bir teşkilat ve iş yoğunluğu ile karşılaşmaktadır. İstanbul ve Bilad-ı Selase adıyla birbirinden bağımsız dört kadılık

olarak teşkil edilmiştir. Bu terimde, tarihi yarımada veya suriçi İstanbul'u, Sur dışından Çatalca ve Silivri'ye kadar olan kısımları içine alan yerler Eyüb (Havass-ı Refia) kadılığı; Beyoğlu'dan Rumeli kavağına kadar olan alan Galata kadılığı ve Gebze dahil bütün Anadolu yakasını içine alan yerler ise Üsküdar kadılığı teşkil ediyordu. Her dördü de mevleviyet derecesinde büyük kadılık statüsündedir. Bu geniş alanda hukuki, beledi ve idari işlerin iyi ve etkili yürütmesi için tarihi seyir içinde yirmi yedi mahkeme oluşmuş, bunların çoğunluğu bu dört kadılığa bağlı naiblikler şeklinde teşekkül etmiştir. İstanbul kadılığına ait, belki dünyada hiç bir şehre nasip olmayacak zenginlikte, fetihten yirminci yüzyıla kadar onbinin üzerinde mahkeme ve kadı sicil defterlerinin bulunması şehrin bütün yönleriyle incelenmesine imkân sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı, idarî ve siyasî düşüncede yeni bir zihniyeti başlattığı gibi ilmiye alanında yeni kurumlar teşkilinde ve geliştirilmesinde de bir dönüm noktası olmuştur. Bu kurumlar arasında Sahn-ı Seman Medreseleri, Enderun gibi eğitim müesseseleri önemli yer tutar. Osmanlı müesseselerine yenilerini ekleyip, mevcutlarının işleyişine yeni bir anlayış getirdiği gibi Osmanlı ilim ve fikir hayatına da yeni boyutlar kazandırmıştır.

Bilim ve kültür tarihi açısından bakıldığında çok farklı unsurlar ve uygulamalar görülmektedir. Devrin uleması ile münasebetleri, İslâm dünyasının o zaman meşhur merkezleri olan Semerkant, Buhara, Kahire, Şam ve Bagdad gibi merkezlerinden âlimleri davet etmesi; hatta bu davetleri, o devrin teamüllerine aykırı olarak Batı Hıristiyan dünyasına bile teşmil edip birçok Hıristiyan âlimi ve din adamı ile görüşmesi dikkate değer gelişmelerdir. Nitekim İslâm rönesansının yaşandığı Ortaçağdaki seviyeli ve verimli taşınmaları yeniden başlatarak fikir hayatının fevkalade canlanmasına yol açmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in ilmin temel dayanağı saydığı kitap ve kütüphane konusundaki hassasiyeti çok dikkat çekicidir. Fatih Külliyesi'nde teşkil ettiği değişik kitaplıklar ve Cami kütüphanesi dışında çok farklı konulara ve kültürlerle ait bir Saray kütüphanesi oluşturma çabaları onun ufkunun ne kadar engin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Fatih'in zihnindeki İstanbul, her alandaki bilginleri, eğitim kurumları ile bir dünya kenti idi. Ancak Sahn-ı Seman'a rağmen ilim alanındaki gelişmeleri yine de yeterli bulmadığını söylüyor ve Arab ve Acem uleması ile boy ölçüşecek âlimlerin yetişmesini istiyordu. Nitekim huzurunda yapılan bir ilim meclisinde bir cihan devleti kurduğunu, mükemmel medrese inşa ettiğini fakat hala büyük âlimlerin başka ülkelerden geldiğini ifade ederek üzüntüsünü belirtin-

ce bilginler cevaben, ilmin bir gelenek olduğunu bu geleneğin yerleşmesinin uzun zaman alacağını, yerleştikten sonra kalıcı meyvelerini vereceğini söylemeleri üzerine memnun olmuştur.

Kaynakça

- ADIVAR, A., *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970.
- AKKUTAY, Ülker, *Enderûn Mektebi*, Ankara 1984.
- ATÂ BEY, *Târih-i Atâ (Târih-i Enderûn)*, I-II, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010.
- ATAY, H., "Fatih - Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nameler", *Vakıflar Dergisi*, c. 13, s. 171-235.
- BALTACI, C., *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, İstanbul 2005.
- BARKAN, Ö.L., "Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 23, nr. 1-2, (İstanbul 1963), s. 297-341.
- BAYKAL, İsmail H., *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul 1953.
- Düstürname-i Enveri*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2013.
- ERÜNSAL, İ.E., *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.
- Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara 1938.
- Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi*, Ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa 2016.
- FATİH SULTAN MEHMED, *Kānunnāme-i Âl-i Osman*, haz. A. Özcan, İstanbul 2017.
- HIZIR İLYAS, *Letâif-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2012.
- İHSANOĞLU, E., "Fatih Külliyesi Medreseleri Ne Değildi?", *İstanbul Armağanı, Fetih ve Fatih*, İstanbul 1995, s. 105-136.
- İPŞİRLİ, M., "Sahn-ı Seman", *Encyclopaedia of Islam*, 2. Ed., cilt VIII.
- İSFENDİYAROĞLU, Fethi, *Galatasaray Tarihi*, İstanbul 1952.
- KARAMANLI NİŞANCI MEHMED PAŞA, *Tevârihu's-selâtini'l-Osmâniyye*, Arabça'dan çev. İ. H. Konyalı, Yay. N. Atsız, İstanbul 1949.
- KIVAMÎ, *Fetihnâme*, haz. C. V. Uygur, İstanbul 2007.
- KRİTOVULOS, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni*, çev. Karolidi, İstanbul 1328.
- MECDÎ, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik (Şakâ'ik tercümesi)*, haz. A. Özcan, İstanbul 1989. MİLLER, *The Palace School of Muhammed the Conqueror*, Cambridge 1941.

SARICA KEMAL, *Selâtinname*, haz. N. Öztürk, Ankara 2001.

ŞEREFEDDİN SABUNCUOĞLU, *Cerrâhiyye-i İlhâniyye*, haz. İter Uzel, I-II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992.

ŞÜKRULLAH, *Behcetü't-tevârih*, Farsçadan çev. N. Atsız, İstanbul 1949.

TURSUN BEY, *Târih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

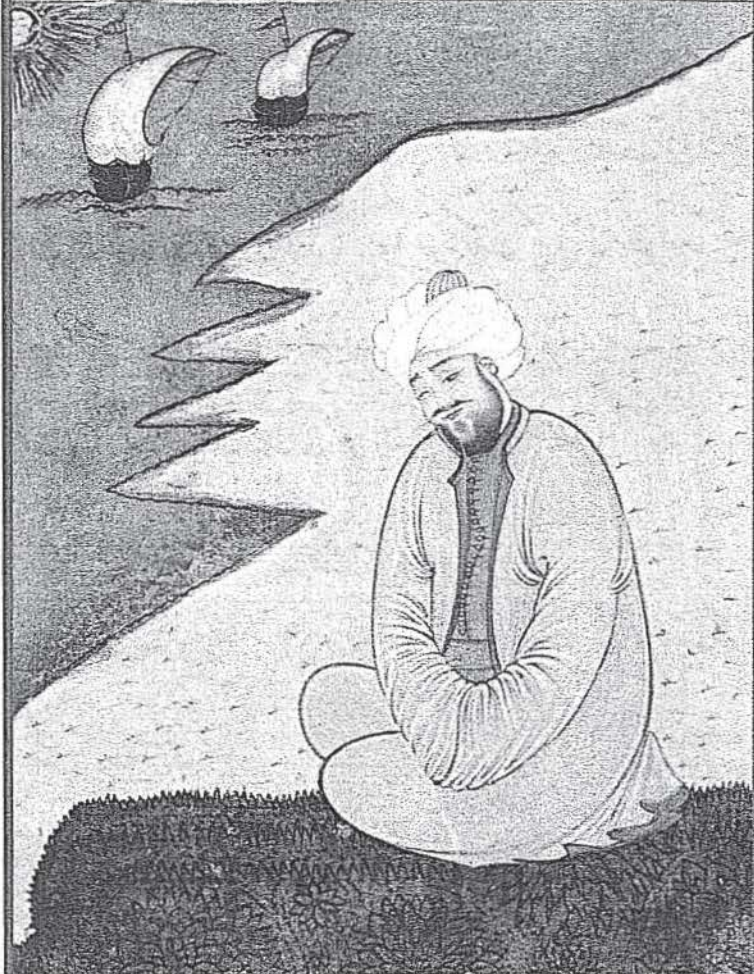
TÜRKER, M., *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*, Ankara 1956.

UNAN, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.

ÜNVER, Süheyl, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946.

لبا سركيوب مبارك باشنه خردوي صاردچي صارد نورلر ايش جمع
كوني اولوب سلمين يا صوفيه جمع اولد قلزنن مولانا ي مذكور ك عاؤنكر

محراب ياننده نماز د ايدرلر ايش كلد كده جمله خلق استقبال ايدوس
سلاطيو ب محرابه وارنج يول ايدرلر ايش سلطان محمد خان خضرلر

16. yüzyıl sonlarında yapılmış Fatih Sultan Mehmed minyatürü
(Seyyid Lokman, *Zübdetü't-tevârih*, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 1973, 48a)